

Írta: Révész Piroska

Gondolatok a helyettes szülői tevékenységről

A helyettes szülők szerepe

Az új gyermekvédelmi törvényben a „helyettes szülő” elnevezés egy új fogalom és ugyancsak új a funkció, azaz a segítségükkel ellátandó szakmai kihívások és feladatok köre is. Tevékenységük látszólag alig tér el a nevelőszülői munkakörtől, hiszen mindkét segítő család mások gyermekének nevelésére vállalkozik. Ha azonban közelebbről, a napi gyakorlatban, működés közben, belülről nézzük meg ezeket a családokat, gyermekvédelmi pozíciójukból annyi sajátos vonás adódik, hogy *új szakmai profilként* tanácsos kezelnünk.

A helyettes szülői tevékenység gyermekvédelmi célja és funkciója az új törvénynek arra a felismerésére épül, hogy *a veszélyeztetett gyerekek egy részét nem a saját szüleitől kell megvédenünk, hanem a krízishelyzetbe jutott szülő megsegítésén keresztül, az ő partnereként lehet eredményesebb preventív gyakorlatot kialakítani.*

A helyettes szülő azon fáradozik, hogy a hatósági intézkedést, a szülői jogok szűkítését megelőzze. Gyakorlati munkájával erősíti, bátorítja az édesanya, az édesapa szülői pozícióját, támogatja autonómiáját, hiszen a helyettes szülő mottója az a meggyőződés, hogy a gyerekeknek a saját szülei mellett a helyük, ameddig ennek esélyei még nyitottak. Ezzel szemben a nevelőszülőhöz került gyerekek szüleit már kisebb-nagyobb mértékben korlátozták szülői szerepük gyakorlásában.

Alapítványunk szakembereinek több évtizedes gyermekvédelmi tapasztalata, hogy az állami gondozottak közül azok a fiatalok, akik tizennyolc éves korukban, az intézet elhagyása után valamilyen szálon még kapcsolódnak eredeti családjukhoz, előnyösebb helyzetből rajtolhatnak az önálló életkezdéshez, mint akiknek megszakadt minden kapcsolatuk vér szerinti szüleikkel. Még akkor is érvényesül ez a tendencia, ha már nem tekinthető számukra követendő modellnek eredeti családjuk életformája, értékrendje az állami gondoskodás alatt megismert normák után.

Az önkormányzatok felelőssége

A helyettes szülői szolgáltatás a gyermekvédelmi alapellátás része. Bevezetését nehezíti, hogy a települési önkormányzatok életében szinte előzmények nélküli a laikus önkéntesek foglalkoztatása gyermekvédelmi feladatok ellátására. Mielőtt az új gyermekjóléti szolgálatok felvonnák eszköztárukba a személyes gondoskodást nyújtó ellátásnak ezt a formáját, tekintsük át néhány szempontból ennek jogi, szervezeti, gyermekvédelmi és pszichológiai feltételeit, hogy az önkormányzatok könnyebben eldönthessék, településükön valóban adottak-e, megteremthetőek-e hozzá a legszükségesebb működési feltételek.

Az elmúlt években gyűjtött személyes tapasztalataink birtokában összefoglaljuk azokat a legfontosabb ismereteket, amelyek csökkenthetik a helyettes szülők foglalkoztatása körüli bizonytalanságot. Önkéntesekből szervezett gyermek-fogadó családok szakmai vezetése során meggyőződünk arról, hogy *a veszélyeztetett gyerekek előkészítés nélküli, spontán családból családba közvetítése igen sok szakmai kockázat forrása lehet.*

A problémák sora megelőzhető, ha ismerjük azokat a tipikus működési zavarokat, amelyek akkor jelentkezhetnek, amikor egy szüleit éppen elveszítő gyereket át- és

visszasegítünk támogatásra szoruló családjába. A két családnak sok esetben igen különböző az anyagi helyzete, értékrendje, működésmódja, viselkedésnormái, önvédelmi stratégiái stb. Ezek mind olyan tényezők, amelyek forrásai lehetnek a gyermek körüli felnőtt bizonytalanságának, és az ezekből eredő feszültségek és veszélyek kialakulásának. Ha nem ismerjük a két család közötti kapcsolat építésének kezelési módját, a megállapodás résztvevőinek tiszteletére épülő eszközöket, önkormányzati segédlettel közreműködhetünk a keletkezett konfliktusok kialakulásában, melynek legkiszolgáltatottabb elszenvedője éppen az a gyerek lehet, akit védelmünkbe vettünk. Reméljük, az alábbi szempontok segíthetik az önkormányzatok jegyzőit és gyermekjóléti szolgálatait annak végiggondolásában és eldöntésében, hogy *megalapozottan vállalkoznak-e helyettes szülők gyűjtésére, felkészítésére és foglalkoztatására.*

Jogi feltételek

A helyettes szülő bevonásának **célja a hatósági intézkedés megelőzése** olyan esetekben, amikor a család *csak átmenetileg nem képes gyermeke mellett a szülői feladatok ellátására.*

Az új törvény a helyettes szülő alkalmazásának leglényegesebb jogi feltételeit a VI. fejezetben, a Gyermekjóléti alapellátások cím alatt a következő módon körvonalazza:

„...48. §

(1) A gyermekek átmeneti gondozása megszervezhető hetes vagy hosszabb időtartamra, különösen a települési önkormányzat jegyzője által kijelölt helyettes szülőnél, gyermekek átmeneti otthonában vagy családok átmeneti otthonában.

49. §

(1) A helyettes szülő a családban élő gyermek átmeneti gondozását saját háztartásában biztosítja.

(2) A helyettes szülő az a nagykorú, cselekvőképes, büntetlen előéletű személy lehet, aki a külön jogszabályban meghatározott tanfolyamon eredménnyel részt vett* és aki személyisége és körülményei alapján alkalmas a gyermek átmeneti gondozására, továbbá vállalja, hogy a szülő által meghatározott ideig a nála elhelyezendő gyermeket gondozza, neveli...

(4) A helyettes szülőt a gyermekjóléti szolgálat szakmai tanáccsal segíti. A helyettes szülő köteles együttműködni a gyermekjóléti szolgálattal...”

A 150/1997. (IX.10.) **Kormányrendelet** további támpontokat nyújt a helyettes szülők alkalmazásához:

„...29 §

(1) A helyettes szülői jogviszony – a gyermekjóléti szolgálat javaslatának figyelembevételével – a működtető és a helyettes szülő között, a gyermek(ek) átmeneti gondozása-nevelése céljából, jogokat és kötelezettségeket tartalmazó, írásba foglalt megállapodás alapján létrejövő jogviszony.

30. §

(1) A gyermek átmeneti gondozását ellátó helyettes szülőt a települési önkormányzat jegyzője – a kiskorú törvényes képviselőjének kérelmére – jelöli ki, és erről értesíti a gyermekjóléti szolgálatot.

(2) A kijelölés során a jegyző figyelembe veszi a törvényes képviselőnek a helyettes szülő személyére vonatkozó kérelmét, a helyettes szülőnél nevelkedő gyermekek számát, valamint tiszteletben tartja a helyettesítő védelem során biztosítandó gyermeki jogokat.

(3) A kijelölés során törekedni kell arra, hogy a gyermek átmeneti gondozása – lehetőség szerint óvoda-, illetve iskolaváltoztatás nélkül történjen.

(4) Az (1) – (3) bekezdésben foglaltak szerint kell eljárni akkor is, ha a helyettes szülői hálózatot nem állami szerv létesíti és tartja fenn...”

Gyakorlati szempontok

A Heim Pál Gyermekkorház Mentálhigiénés Osztályán működő Fehér Kereszt Gyermekvédő Alapítvány 1992 óta foglalkoztat az új törvényben megfogalmazott célok és kritériumok szellemében gyűjtött és felkészített befogadó családokat. Jelenleg 150 körüli azoknak a gyerekeknek a száma, akik hatósági intézkedés nélkül, átmeneti időre, szinte vendégként tartózkodtak családjainkban és munkatársunk, a családgondozó segítségével térhettek vissza saját szüleikhez.

Mivel az alapvető jogi feltételek adottak a helyettes szülők alkalmazásához, egyre több önkormányzat keres meg bennünket szakmai bizonytalanságával. A gyakorló szakemberek hozzánk érkezett kérdései hasonlítanak egymásra, most ezek mentén szeretnénk praktikus szempontokat nyújtani a közeljövőben helyettes családok foglalkoztatását latolgató önkormányzatok számára.

Valóban fontos elvi kérdés annak megválaszolása, hogy *lehet-e* és főleg *hogyan*, az ellehetetlenült, a krízis-helyzetbe sodródott szülő gyermek-megtartó erejét éppen *laikus segítő családok bevonásával* támogatni. Tehát mi is úgy érezzük, hogy az alábbi kérdések jogos szakmai kíváncsiság mentén fogalmazódtak meg:

- *jelentkezik-e önként a krízishelyzetbe sodródott szülő a szolgáltatás igénybevételére*
- *található-e befogadó család helyettes szülői feladatra*
- *mennyi az optimális időtartama az ideiglenes családba fogadásnak*
- *ezek az ún. helyettes szülői családok tartósan partnerek maradnak-e a közös cél megvalósításában, azaz a napi gyakorlatban következetesen támogatják-e, hogy a gyermek valóban hazatérjen szüleihez*
- *hogyan előzhető meg a két család (segítséget kérő és a szolgáltatást nyújtó család) közötti feszültség kialakulása, esetleg konfliktusa*
- *hogyan ismerhető fel (ki és milyen kritériumok alapján döntheti el), hogy a család krízise*

a) valóban átmeneti időre korlátozódik

b) a kezdetben ideiglenesnek tűnő szülő-helyettesítési igény mikor tekinthető **tartós**nak (elkerülhetetlen a gyermek állami gondoskodásba vétele).

A fenti kérdések korrekt megválaszolása igen fontos, még *a helyettes szülői szolgáltatás bevezetése előtt*. Hiszen a fenti, elsősorban praktikus kérdésekhez további szakmai szempontok kapcsolódnak. A kérdések összegzése *területenként különböző* eredményt hozhat. Egységes megválaszolását nehezíti, hogy *a gyerekek családi története is igen különböző vonásokat mutat és a helyettes szülőket foglalkoztató szervezet emberi és szakmai feltételei is mások lehetnek*. A „helyettes szülők”-kel végzett szakmai munkánk tapasztalata alapján a mi válaszuk a következő:

Jelentkezik-e önként a krízishelyzetbe sodródott szülő a szolgáltatás igénybevételére?

Eddigi gyakorlatunkban elsősorban a fővárosi kerületekben élő családok számára ajánlottuk fel szolgáltatásunkat. Ügyeletünkön ma már folyamatosan jelentkeznek az érdeklődők.

Mivel gyermekfogadó kapacitásunknak kezdettől határt szabott az anyagi forrás hiánya, nem kereshettünk közvetlen kapcsolatot a szolgáltatás igénybevevőivel. Ideiglenes gyermekfogadó lehetőségünket eddig elsősorban a segítő szervezetek (családsegítő központok, nevelési tanácsadók, anyaoltalmazó házak, gyámhatóságok stb.) ajánlották a bajbajutott szülők figyelmébe.

Kizárólag a vér szerinti szülő (személyes vagy telefon-) megkeresése alapján, az ő aktív kezdeményezésére fogadunk gyereket. Tehát a közvetítő (pedagógus, szociális munkás, védőnő stb.) bejelentésére mi nem kerestünk föl családot. *A helyettes szülői tevékenység működőképességének egyik alapvető feltételét a szülő valódi motiváltságában látjuk.* Többek között ennek is köszönhetjük a vér szerinti szülők bizalmát, mivel megtapasztalhatták a kapcsolat kezdetén szolgáltatásunk önkéntességét. Utánkövetéses vizsgálat alapján és a visszatérő családok bizalmából arra következtetünk, hogy valódi segítségként élük meg a családok a helyettes szülők erőfeszítéseit.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a szülő bizalmának megnyerését, jelentkezésének önkéntességét megkönnyítette számunkra speciális helyzetünk, nevezetesen, az a tény, hogy alapítványunk egy közismert gyermekkorházban kezdhetette el és folytatja ma is ideiglenes gyermekfogadó tevékenységét, ahol tradíciója van a gyerekek átadásának.

Található-e, család helyettes szülői feladatra?

Ideiglenes gyermekfogadásra irányuló felhívásainkra igen sokan érdeklődnek. Ez év szeptemberében, amikor fővárosi segítő családokat kerestünk, az ország különböző pontjáról összesen 150 jelentkező iratkozott fel várakozó listánkra, közülük 60 fő körüli budapesti lakos. Az ország megyéiből jelentkező családokat is összegyűjtöttük, a vidéki önkormányzatokkal való együttműködés reményében.

Komolyabb szakmai kihívás a jelentkezők felkészítése és motiválása a helyettes szülői feladat fent vázolt céljainak és eszköztárának elfogadására. *Az a befogadó család, aki jobb anyja, apja kíván lenni a nála vendégeskedő gyerekeknek a saját szülőjénél, nem képes a vér szerinti szülő melletti támogató, erősítő szerepet betölteni.*

Mennyi az optimális időtartama az ideiglenes családba fogadásnak?

Azok a helyettes szülői megbízások tekinthetők, legsikeresebbnek, amikor a gyermek melletti pótszülői feladatok ellátását csak időszakosan bízta ránk a vér szerinti szülő. Pl. heti 2-3 napos besegítés, az átmenetileg egyedül maradt három műszakos szülő kíségetése éjszakás héten stb.

Legtipikusabb a 2-3 hónapos időtartamra kötött szerződés. Eddigi munkánk során az a tapasztalatunk, hogy a gyermek fél évnél tartósabb helyettes szülői családban tartózkodása már nem tekinthető ideiglenesnek. Ennyi idő alatt *a gyerek beépül a fogadó családba*, a helyettes szülő életközösségének, családi rendszerének tagjává válik, és ez visszaútját már nehezebbé teszi.

A helyettes szülői családok tartósan partnerek maradnak-e a közös cél megvalósításában, azaz a napi gyakorlatban következetesen támogatják-e, hogy a gyermek valóban hazatérjen szüleihez?

Megfelelő szakmai háttér esetén igen. Feltételeit átgondolt előkészítő munkával és folyamatos támogatással meg lehet teremteni. A következetesen célirányos szakszerűség elengedhetetlen a helyettes szülői tevékenységre vállalkozók

- gyűjtése
- felkészítése
- alkalmasságának tapintatos kezelése
- működési rendjének pontos kidolgozása
- folyamatos szakmai támogatása
- észrevételeinek összegyűjtése és feldolgozása során.
-

Tapasztalataink alapján a segítő családok a helyettes szülői feladat ellátására életük egy bizonyos – útkereső, várakozó – szakaszában nyitottak. A jelentkezők indítékai igen szerteágazóak, ugyanakkor prognosztikus jegyeket hordoznak a tevékenység ellátásához.

Hogyan előzhető meg a két család (segítséget kérő és a szolgáltatást nyújtó család) közötti feszültség kialakulása, esetleg konfliktusa?

A helyettes szülői tevékenység legkockázatosabb pontja a két család (a segítő család és a segített család) közötti kapcsolat kezelési stratégiája. Esetünkben ennek objektív és szubjektív komponenseit a fenntartó és a családgondozó közösen, egymástól eltérő szerepkört vállalva, ugyanakkor folyamatosan egyeztetve, egymást kompenzálva képes áttekinteni és kezelni.

A két család együttműködését írásban rögzítjük. Ebben hangsúlyos szerepet kap:

- a helyettes szülői tevékenység időtartama (a gyermek hazaköltözésének *pontos napja*)
- a szülői jogok tisztelete
- a szolgáltatás tartalma
- mindkét fél önkéntessége (a megállapodás azonnali felbontásának kölcsönös lehetőségével)
- az anyagi feltételek (mi kérjük az időarányos családi pótlék átadását)

Hogyan ismerhető fel, hogy a család krízise

- valóban **átmeneti** időre korlátozódik
- a kezdetben ideiglenesnek tűnő szülő-helyettesítési igény mikor tekinthető **tartós**nak?

Feltételezzük, hogy ebből a szempontból a helyettes szülők koordinátora sok segítséget kaphat az önkormányzat gyermekjóléti szolgálatának szakembereitől, ha egyazon településen él mindkét család (a segítséget kérő és a helyettesítésére vállalkozó).

- könnyebben jut objektív információhoz is a segítséget kezdeményező szülő elakadásának természetéről, pl. birtokában van-e a gyermek későbbi neveléséhez szükséges objektív és/vagy szubjektív feltételeknek

- a gyámhivatal segítségével hamarabb értesülhet arról is, hogy a szülő kezdetben még átmenetinek vélt akadálya időközben véglegessé vált. Pl. csak később diagnosztizálták, hogy gyógyíthatatlan beteg.

Először abban a kérdésben kell a rendelkezésünkre álló adatok a-lapján döntenünk, hogy a krízis természete valóban rendezhető-e átmeneti ideig tartó segítséggel. Meggyőződésünk, hogy a prognózis felállítása gyakorlott szakembert feltételez, aki azonos hangsúllyal veszi figyelembe az objektív és a szubjektív komponenseket. Ha kezdettől reménytelen a gyermek családban tartása, és elkerülhetetlen az állami gondoskodásba vétel, akkor a gyerekeknek jobb, ha helyettes szülő bevonásával nem szaporítjuk állomáshelyeinek a számát.

Az új gyermekvédelmi törvény követelménye, hogy anyagi okok miatt nem lehet állami gondoskodás alá vonni gyereket, várhatóan megváltozik a fenti döntést befolyásoló tényezők jelenlegi szerepe. Nagyobb hangsúlyt kaphatnak a pszichológiai tényezők. Pl. a vér szerinti

szülő gyermekének megtartásáért mozgósítható saját erőfeszítése és összeszedettsége, stratégiái stb.

A munka másik kényes fázisa, amikor elkerülhetetlen az a szakmai állásfoglalás és szomorú döntés, hogy a családdegyesítés ideiglenes segítséggel nem vállalható. Be kell látnunk, meg kell fogalmaznunk, hogy a két család eddigi közös erőfeszítése eredménytelen, nincs közeli remény a gyerek visszakisérésére saját családjába. Tehát elkerülhetetlen a gyámhivatal bevonása, a védelembe vétel.

Ma már, öt éves gyakorlat alapján a mi előzetes hipotéziseink is megbízhatóbbak, pedig a hozzánk segítségért fordulók előtörténetét nemigen ismerjük, hiszen egy-két találkozás után, általában 24 óra alatt befogadjuk a gyerekeket.

Munkacsoportunkban a helyettes szülő szempontjából is nagyon fontos annak valószínűsítése, hogy a szerződés lejártával elviszi-e a gyereket a szülő. Előzetes hipotéziseink megalapozottsága segít a fogadó család kiválasztásakor. A-melyik gyereknek van rá esélye, hogy a fogadó családban rekedhet, őket kezdettől olyan segítő családba ajánljuk, ahol elfogadható a hosszabb távú tartózkodás. A Fővárosi GYIVI-vel megállapodhattunk abban, hogy ezekben az esetekben az ideiglenesség lejártával befogadó családaink hagyományos nevelőszülőként a gyermekvédelmi szakellátásban folytatják tevékenységüket. Tehát az állami gondoskodásba vételhez csak az akta, az iratanyag járja be szabályosan a maga útját, a gyerek ebből mit sem érez, folyamatosan maradhat ugyanabban az életközösségben, ahol megkezdte saját családján kívüli életét. Csak az adminisztrációban változik ennek jogcíme.

Összefoglalás

Az ország településein igen különböző mértékűek és minőségűek a társadalmi és gazdasági feszültségek, amelyek a családok gyermek-megtartó erejét veszélyeztetik. Tapasztalataink szerint önkormányzatoként igen változó az is, milyen *elvi, anyagi és, szakmai a-lapokra (szakemberekre!)* támaszkodhat a krízis-helyzetbe sodródott szülő ez irányú támogatásának megszervezhetősége. Ebből következően településenként más-más kihívás kerülhet előtérbe a fogadási formák megválasztásánál. Amikor a szülői gondoskodás nélkül maradt gyerekek családban nevelkedésének jogát érvényesíti az önkormányzat, egyedi döntést feltételez a szakmai részletek kidolgozása is.

Az állami gondoskodásba vétel megelőzésére tervezett gyermekfogadó szolgáltatási mód kiválasztásakor az önkormányzatnak el kell döntenie, hogy az intézményes megoldást (krízisotthon, anyaoltalmazó ház stb.) és/vagy a segítő családok (helyettes szülők) bevonását helyezi-e előtérbe.

A leglényegesebb különbséget abban látjuk, hogy az intézményes megoldás elsősorban mint tárgyi beruházás igényel nagyobb anyagi háttérrel és a szakmai igények kockázatmentesebbek, hiszen léteznek már az országban felkészült, rutinos szakemberek, akik sikeres működését garantálják. Ezzel szemben a helyettes szülők alkalmazása leegyszerűsíti a tárgyi feltételek megteremtését, hiszen az önkéntesek saját otthonukat ajánlják fel a gyermekek fogadására, ugyanakkor a szakmai feltételek megteremtése nagyobb körülményt, kockázatot és kiadást jelent, mivel ezen a területen igen kevés a rutinnal rendelkező szakember és felkészült helyettes szülő.

Végül, de nem utolsó sorban meg kell jegyeznünk, hogy mi csupán saját tapasztalatainkról tudunk beszámolni, amelyek igen biztatóak, de eredményeink nem vonatkoztathatók el működésünk konkrét feltételeitől:

- a modell kidolgozó gyermek mentálhigiénés szakemberek

- a modell megvalósítása egy gyermekkorház ambulanciáján történik
- a helyettes szülők felkészítését a kórház ambulanciáján dolgozó összeszokott munkatársak vállalják
- intézményünkben megoldható a helyettes szülők mentálhigiénés prevenciója, azaz a befogadó család állampolgári jogon felkeresheti a gyermekkorház ambulanciáját a családjában élő gyerekek nevelési-, egészségügyi gondjával. A szakmai felkészítés alatt megismert szakembereket (gyermekgyógyászjogász, pedagógus, pszichológus, pszichiáter), a későbbiek során bizalommal keresik fel a segítő családok.

Tehát a modell működőképes, ugyanakkor fontos hozzátennünk, hogy konfliktusmentes megvalósítása komoly szakértelmet igényel.

Fehér Kereszt Gyermekvédő Alapítvány

Alapítványunk nevelőszülői munkacsoportja krízishelyzetbe került családok gyermekeinek ideiglenes befogadásával foglalkozik. Az elhelyezést a szülő kéri, aki valamilyen oknál fogva egy ideig képtelen gyermekének gondozását, nevelését ellátni – például kórházi kezelés, hajléktalanság, anyagi gondok, esetleg előzetes letartóztatás miatt. A gyermek-elhelyezési szerződés ideje alatt a szülőnek alkalma nyílik rá, hogy helyzetét rendezze, így újból vállalni tudja feladatait. A gyermek elkerülve az intézeti elhelyezést ez idő alatt az alapítvány által erre a feladatra felkészített nevelőszülői családnál tartózkodik.

A hozzánk kerülő gyermekek 0-12 éves korúak.

A nevelőszülői munkacsoport max. 15 befogadó családot foglal magában. Vezetője a kuratórium elnöke által kinevezett családgondozó. A csoport magját egy állandóan rendelkezésre álló készenléti csoport jelenti. A gyermek-elhelyezési szerződés időtartama max. hat hónap.

A szolgáltatás a veszélyeztetett gyerekek egy részének nyújthat preventív lehetőséget, kizárólag azokban az esetekben, amikor a szülő ellehetetlenült helyzetében önként kéri *gyermekének családban való ideiglenes elhelyezését, és életközösségük megőrzéséért vagy gyors visszaállításáért erőfeszítést vállal.*

(A Fehér Kereszt Gyermekvédő Alapítvány címe: 1077 Bp. Rottenbiller u. 26. Tel: 352 88 86 Fax: 352 88 83)